

ЧЕТВЕРТЕ ПОКОЛІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

О. АВРАМОВА
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
(Національний технічний
університет
«Харківський
політехнічний інститут»)*

О. ЖИДКОВА
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного
права та процесу
(Луганський державний
університет внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка)*

Початок ХХІ ст. відзначився науковими досягненнями у сфері медицини, техніки, комп'ютерних технологій, в яких реалізувалися потенціал і бажання людини. Завдяки цьому розширилися можливості людини, які надають їй альтернативу у виборі поведінки. Це пов'язано із започаткуванням нового покоління прав людини, що є логічним процесом постійного розвитку суб'єктивних прав особи. Необхідність правового визнання форми вияву свободи особи є гарантією правомірності дій суб'єкта та спрацювання державного механізму в разі порушення його прав та інтересів людини. Сучасна доктрина прав людини базується на теорії трьох поколінь прав людини, які були предметом наукового дослідження: М. Абдуліс-

вої, С. Алексеєва, В. Басіка, Л. Глухарєвої, Р. Кравченка, П. Рабіновича, ігумена Філарета та ін.

Сьогодні в наукових колах вже обговорюються проблеми зародження четвертого покоління прав людини, що стосуються зміни статі, трансплантації органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатевих шлюбів, штучного запліднення, евтаназії, вільної від дитини сім'ї та незалежного від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами. Зважаючи на те, що більшість цих проблем виходить за межі норм релігії і моралі, а наука не може передбачити, як реалізація цих можливостей особи позначиться на майбутньому поколінні людей, логічно постає питання: чи не є це негла-

сним медичним експериментом над людською істотою в межах світового процесу глобалізації? Безперечно, це неприпустимо і потребує окремого наукового дослідження у сферах медицини, права, адже ігнорування цієї проблеми може мати катастрофічні наслідки для існування людства.

На зародження нового покоління прав людини звертає увагу і церква. На X Всесвітньому Руському Народному Соборі*, висловлюючи позицію церкви щодо концепції прав людини, митрополит Смоленський і Калінінградський, а на цей час Патріарх Московський і всієї Русі Кирило вказував, що останніми роками спостерігаються такі тенденції у сфері прав людини, які віруючі оцінюють, щонайменше, як подвійні. З одного боку, права людини служать благу і сприяють боротьбі зі зловживаннями, приниженнями особи, злом, що мають місце в суспільстві. Однак, з другого боку, концепцією прав людини приховують брехню, образу релігійних і національних цінностей. Кирило відзначив і те, що до комплексу прав та свобод людини поступово інтегруються ідеї, які суперечать не лише християнським, а й традиційним моральним уявленням про людину. Останнє викликає особливе занепокоєння, оскільки за правами людини ховається та сила держави, яка може примушувати людину грішити, співчувати або потурати гріху через банальний конформізм. Зокрема, у зв'язку з цим Кирило згадав наругу над святинями, аборти, гомосексуалізм, евтаназію. На його переконання, концепція прав людини захищає ці явища як невідчужуване право особи на самостійний вибір у житті, при цьому така етична автономія повністю суперечить нормам слов'ян-

ської цивілізації. Саме це дозволяє Церкві втручатися з критикою, якщо ідея прав людини «виходить із суто політичної сфери у сферу питань життя й долі людей» [1].

Отже, проблема правового закріплення означених можливостей особи ускладнюється ще й тим, що вперше за період існування людства можна констатувати їх суперечення нормам релігії та моралі. Тому сьогодні маємо визначити наукове підґрунтя четвертого покоління прав людини: прийняти зазначені можливості особи і визнати їх правомірною поведінкою; установити обмеження цих людських можливостей; установити за цією поведінкою статус юридично нейтральної; визнати наведені можливості особи зловживанням правами; частково визнати ці можливості, спираючись на принципи моралі, справедливості.

Метою цієї статті є постановка проблеми навколо тенденцій розвитку прав людини, пропонування засад формування четвертого покоління прав людини, з'ясування доцільності закріплення в правових нормах зміни статі, трансплантації органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатевих шлюбів, штучного запліднення, евтаназії, вільної від дитини сім'ї, незалежного від державного втручання життя.

Необхідність наукового дослідження, що передбачає аналіз співвідношення норм права, моралі, релігії, зумовлюється тим, що релігія і право — дві нормативні системи зі спорідненими характеристиками, які регулюють різні сторони життя суспільства та протягом тисячоліть взаємодіють у найрізноманітніших формах [2], а норми моралі — це суспільно встановлені, соціально допустимі або бажані

* Всесвітній Руський Народний Собор має консультативний статус при Економічній і соціальній раді ООН.

правила поведінки особи в суспільстві [3, 158]. Крім того, гармонійне застосування норм релігії, моралі та права є гарантією встановлення позитивної поведінки особи, оскільки права людини, ураховуючи традиційні цінності суспільства, релігійні й моральні переконання, повинні бути універсальною нормою для кожного члена людського співтовариства.

У цьому аспекті звертає на себе увагу ставлення суспільства, церкви, богословської та юридичної науки до вказаних проблемних питань. Слід визнати, що на сучасному етапі існують дві протилежні тенденції: перша — це неприйняття традиційних моральних цінностей суспільства (виникнення практики проведення хірургічних операцій зі зміни статі, одностатеві шлюби, використання віртуальної реальності, передусім підлітками); друга — висунення вимог до держави щодо визнання релігійних, моральних переконань людини стосовно незалежного життя поза державним втручанням (про це свідчать судові справи про відмову від ідентифікаційних кодів, сучасних документів, протест проти негласного спостереження за людиною з боку держави, відмови від щеплення). Якщо перша тенденція під постійною увагою держави, то друга — поза полем її зору. Більшість віруючих переконана, що держава має визнати свавільне ставлення особи до своїх бажань (дозволити зміну статі, одностатеві шлюби, евтаназію), прикриваючись повагою до людини, а не обмежити державний механізм моральністю і насичувати нею правову норму для встановлення моральних тенденцій розвитку суспільства. У зв'язку з цим сучасна стратегія державного механізму із закріплення прав людини не може бути індиферентною до релігійних по-

треб, адже світ наповнений релігійними конфліктами і протистояннями.

Всі засновники великих світових релігій проповідували поважне та співчутливе ставлення до людської істоти, і це є найкращим переконливим аргументом на користь релігійних свобод [4, 53]. Тому звернімося до релігійної норми та богословської думки стосовно зміни статі, трансплантації органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатевих шлюбів, штучного запліднення, евтаназії, вільної від дитини сім'ї. В «Основах соціальної концепції Русської Православної Церкви» вказується, що розвиток медико-генетичних методів діагностики та лікування може сприяти запобіганню хворобам і полегшенню страждань багатьох людей. Проте важливо пам'ятати, що генетичні порушення часто стають наслідком забуття етичних основ, підсумком розпусного способу життя, у результаті якого страждають і нащадки. Наприклад, генна терапія статевих клітин є вкрай небезпечною, адже пов'язана зі зміною генома (сукупності спадкових особливостей) у кількох поколіннях, що може спричинити непередбачувані наслідки у вигляді нових мутацій і дестабілізації рівноваги між людською спільнотою і навколишнім середовищем. Проаналізувавши цю концепцію, можна визначити ставлення Церкви до права: право є людським винаходом, конструкцією, яку створює суспільство для власної вигоди, для вирішення завдань, визначених ним самим. Якщо право співвідноситься з Божою правдою, то воно стоїть на варті свободи: «Де Дух Господень — там свобода» [5, 31].

Юридична наука також вказує, що для формування права необхідна наявність ядра моральності у структурі правовідносин. І. Покровський зазна-

чав, що ставиться на нове підґрунтя охорона прав особи, отримує визнання право на індивідуальність, право на захист конкретних особливостей людської особистості [6, 78]. За словами С. Алексеева, права людини виявилися саме тим соціальним началом, яке покликане визначити високий правовий статус індивіда, автономної особистості, що не поступається положенням державі як суверену — носієві політичної влади [7, 511].

Отже, розвиток прав людини зумовлений духовними, моральними потребами особи, які ґрунтуються на її індивідуальності. Тому формувати нове покоління прав людини необхідно в напрямі визнання високого статусу особи, що наділена найвищою цінністю — свободою.

Свобода людини є складною категорією, яку норма права лише констатує. Це пояснюється тим, що свобода як уявлення виникла раніше за правову норму, вона є основною категорією моральної і релігійної норм, які є первинними (за своїм виникненням) щодо норм права. При цьому право — це тільки констатація і закріплення можливостей особи, релігійні та моральні переконання — це внутрішня сторона поведінки особи, що виявляється у мотиві, меті дії суб'єкта. Тому при розробленні нового покоління прав людини можна запропонувати зближення норм права і норм моралі, релігії, оскільки мораль є головною рушійною силою всього розвитку суспільства [8, 36].

На підставі викладеного можна запропонувати такі засади формування четвертого покоління прав людини: визнання високого статусу особи; прагнення єдності норм права, моралі, релігії при визначенні поведінки як правової; визнання права на індивідуальність особи, що включає повагу до

особливих потреб людини, які надають їй можливість бути несхожою на інших; установлення суверенності людини щодо держави. Це дає змогу особі реалізувати свої ідеї, погляди, потреби незалежно від інших суб'єктів, але в межах існування єдиного правового поля. Тобто четверте покоління прав людини ґрунтується на незалежному й альтернативному виборі форми правомірної поведінки та пов'язане з визначенням автономії особи.

Р. Кравченко зазначає, що термін «особиста автономія» припускає єдність відносного й абсолютного. Особиста автономія інтерпретується як співвідношення факторів незалежності та залежності. Вона включає соціальний, культурний і антропологічний вимір, інтегрує їх в вигляді багатовимірної цілісності, в якій органічно взаємодіють фактори негативної та позитивної свободи, творчості й самотворчості. Він стверджує, що в такому розумінні особиста автономія виражає цілісність особи як суспільно-індивідуального суб'єкта історії, що конструює водночас і світ повсякденності, і світ великого соціуму. На думку науковця, у своїй конкретності особиста автономія дозволяє індивідові визначати напрям свого саморозвитку, обирати свій особливий життєвий шлях [9, 36].

Із позиції Ю. Габермаса автономія є нормативним ідеалом, нормативно бажаною можливістю у рамках загальних структур соціальної інтеракції. Автономія — не щось дане особі від природи і не логічна передумова або емпірична попередня умова демократії. Це можливість, закладена в соціальних відносинах, за умови, що останні розглядаються в аспекті здатності особи до рефлексії над собою [10, 137–140].

Наслідком розвитку основних інтерактивних здібностей є здатність до автономії. На думку Ю. Габермаса, ідея ав-

тономії полягає в тому, що людські істоти діють як вільні суб'єкти лише настільки, наскільки вони підкоряються тим законам, які собі диктують відповідно до поглядів, набутих інтерсуб'єктивно [11, 259–260].

На нашу думку, автономність людини — це суверенна, особиста сфера людини, яка дає їй змогу незалежного волевиявлення, самовизначення, що ґрунтується на альтернативному виборі норм моралі, релігії, права, і має бути гарантовано захищена від втручання інших суб'єктів, зокрема держави. Прикладом реалізації автономності особи є такий судовий прецедент: у листопаді 2008 р. лікарі оголосили, що без пересадки серця 13-річній Х. Джонс залишається жити півроку. Проте вона відмовилася від трансплантації, обґрунтувавши своє рішення тим, що краще «померти з гідністю в оточенні рідних і друзів». Батьки її намір підтримали. Медики намагалися оскаржити це рішення, але Високий суд Великої Британії визнав, що діти віку Х. Джонс можуть приймати рішення про відмову від лікування. Однак 21 липня 2009 р. британка змінила своє рішення і записалася в лист очікування донорського органу. Уже через тиждень вона отримала нове серце. «Я пам'ятаю, що хотіла померти, — сказала вона. — Але вважаю, що кожен має право змінити своє рішення» [12].

Автономність особи виявляється в її поведінці, яка може бути правомірною, неправомірною, юридично нейтральною. Тому при реалізації автономності особи особливу роль відіграють норми права, що є «робочим інструментом», за допомогою якого забезпечується свобода людини і переборюється соціальний антипод права — свавілля й беззаконня [13, 232] — шляхом визначення правомірності дій суб'єкта і встановлення межі дій особи

як суверена. Межі автономності особи можуть бути: фактичними (зміст можливостей незалежного волевиявлення) і юридичними (особа не може втручатись у права й інтереси інших суб'єктів права, порушувати закон, вчиняти аморальні дії). Для систематизації правовідносин і безпеки суспільства поняття «автономність особи», межі її здійснення необхідно детально дослідити в юридичній науці з метою закріплення цих визначень у законодавстві України.

Визнання за особою автономності дає змогу суб'єктові реалізувати права з урахуванням права на індивідуальність, що включає унікальність, неповторність, самобутність, духовність особи. Індивідуальність — це особливості характеру та психічного складу, що відрізняють одного індивіда від іншого; окрема особа, індивід [14, 214]. Унікум — єдиний у своєму роді, неповторний [14, 724]. Самобутній — своєрідний, не схожий на інших, який йде своїм шляхом, самостійний у своєму розвитку [14, 603]. Такий підхід максимально наближує право до особи з визнанням її високого статусу — Людини.

Окремим питанням, яке логічно випливає з характеристики автономності особи, є перелік прав, які можуть належати до четвертого покоління прав людини. Якщо включити до цього переліку зміну статі, трансплантацію органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, штучне запліднення, евтаназію, вільну від дитини сім'ю та незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами, то також необхідно визначити, чи будуть вони за своїм ознаками збігатися з правомірною поведінкою. Для з'ясування розглянемо ознаки правомірної поведінки та їх співвідно-

шення з вказаними можливостями. Чи можна зазначені дії суб'єкта визнати такими, що: мають соціальне значення як соціальнокорисна поведінка; мають вольовий характер; спричиняють правові наслідки; спрямовані на гармонійну організацію суспільного життя, стійкість правопорядку; задовольняють інтереси суб'єктів права; мають універсальний характер; удосконалюють особу. З одного боку, вони частково співвідносяться з викладеними ознаками, з другого — важко визнати, що одностатеві шлюби мають універсальний характер; сім'я, вільна від дитини, спрямована на гармонійну організацію суспільного життя; зміна статі вдосконалює особу; використання віртуальної реальності має правові наслідки; клонування людини або евтаназія є соціально корисною поведінкою, яка співвідноситься з особливою слов'янською мораллю.

Отже, на основі цього аналізу можна запропонувати визнати правомірною поведінкою: штучне запліднення, незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами (у межах автономності особи), трансплантацію органів (на засадах законності, справедливості, моральності, добровільності); юридично нейтральною поведінкою: сім'ю, вільну від дитини, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, зміну статі; неправомірною поведінкою: клонування й евтаназію.

Якщо ж всі вказані права будуть визнані правомірними, це може призвести до: пропаганди такої поведінки в суспільстві (оскільки спрацює психологічна властивість людини: якщо це вже не заборонено, то слід спробувати, або на цьому можна заробляти великі гроші); звуження значення держави як організації суспільства; втрати моральних особливостей слов'янської цивілізації як окремого своєрідного світового явища; законодавчого закріплення розриву між релігійною, моральною і правовою нормами, що може спричинити правовий нігілізм. Крім того, ця група прав є єдиною за походженням, оскільки впливає із права на життя, яке за своїм змістом ще повністю не визначене. Тому втручання людини в право на життя за вказаними можливостями без достатніх досліджень у сфері генетики, психології, етики може мати негативні наслідки для існування людства. Такі можливості ще передчасно закріплювати у правовій нормі.

Отже, четверте покоління прав людини — це незалежність і альтернативність особи у виборі правомірної поведінки, що ґрунтується на автономії в межах єдиного правового поля, норм моралі та релігії. Але варто уникати закріплення нових медичних досягнень у правовій нормі до повного з'ясування наслідків такого втручання в організм людини.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. <http://www.mospat.ru/index.php?page=30688>
2. Місевич С. В. Релігійне право : компаративістський аспект // Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство. — 2006. — № 348.
3. Малиновский А. А. Злоупотребление субъективным правом. — М., 2007. — 352 с.
4. Тьерни Б. Религиозные права : исторические перспективы // Права человека и религия. Хрестоматия. — М., 2001. — 496 с.
5. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви // Информационный бюллетень отдел внешних связей Московского Патриархата. Спец. вып. — 2000. — № 8. — С. 31.
6. Покровский Й. А. Основные проблемы гражданского права. — 3-е изд., стереотип. — М., 2001. — 354 с.
7. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения. — 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2002. — 608 с.

8. *Казанский П. Е.* Право и нравственность как явление всемирной культуры. — СПб., 1902. — С. 36.
9. *Кравченко Р. Ю.* Личностная автономия : философский аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 09.00.13. Южный Федеральный ун-т. — Ростов н/Д, 2008. — 13 с.
10. *Хабермас Ю.* Моральное сознание и коммуникативное действие. — СПб., 2000. — С. 137–140.
11. *Галагуцкая Т. А.* Проблема соотношения личной и общественной автономии в политической философии Ю. Хабермаса // Вызовы современности и философия : материалы круглого стола, посвященного Дню философии ЮНЕСКО. Кыргызско-Российский Славянский ун-т / под общ. ред. И. И. Ивановой. — Бишкек, 2004. — С. 259–260.
12. <http://www.vz.ru/news/2009/7/30/312760.html>
13. *Теория государства и права : учеб. для вузов / под ред. проф. В. М. Корельского и проф. В. Д. Первалова.* — 2-е изд., изм. и доп. — М., 2002. — С. 232.
14. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка. — 16-е изд., испр. / под ред. проф. Н. Ю. Шведовой. — М., 1984. — 797 с.

Аврамова О. Е., Жидкова О. С. Четверте покоління прав людини: постановка проблеми

Анотація. Четверте покоління прав людини — це незалежність і альтернативність особи у виборі правомірної поведінки, яка базується на автономії людини, у межах єдиного правового поля, норм моралі та релігії. Автономія людини — це суверенна особиста сфера людини, що надає їй можливість незалежного волевиявлення, самовизначення, яке ґрунтується на альтернативному виборі норм моралі, релігії, права, і має бути гарантовано захищена від втручання інших суб'єктів, зокрема держави.

Ключові слова: права людини, автономія людини, незалежне волевиявлення, четверте покоління прав людини, релігія, церква, правомірна поведінка.

Аврамова О. Е, Жидкова Е. С. Четвертое поколение прав человека: постановка проблемы

Аннотация. Четвертое поколение прав человека — это независимость и альтернативность лица в выборе правомерного поведения, что базируется на автономии человека, в пределах единого правового поля, норм нравственности и религии. Автономия человека — это суверенная личная сфера человека, которая предоставляет ему возможность независимого волеизъявления, самоопределения, что базируется на альтернативном выборе норм морали, религии, права, и должна быть гарантированно защищена от вмешательства других субъектов, в частности государства.

Ключевые слова: права человека, автономия человека, независимое волеизъявление, четвертое поколение прав человека, религия, церковь, правомерное поведение.

Avramova O. E., Zhidkova L. S. Fourth generation of human rights: problem statement

Annotation. A fourth generation of human rights is independence and alternativeness of a person in the choice of legitimate behaviour that is based on the autonomy of a person within the limits of the united legal framework, regulations of morality and religion. Autonomy of a person is the sovereign personal sphere of a person, which gives him a possibility of independent will, self-determination, which is based on the alternative choice of regulations of morality, religion, rights and must be protected from interference of other parties particularly of state.

Key words: human rights, autonomy of human being, independent declaration of will, fourth generation of human rights, religion, church, legitimate behaviour